

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

УДК 347.13; 347.2

ПРАВОПРИПИНЯЮЧІ ЮРИДИЧНІ ФАКТИ У ПРАВОВІДНОСИНАХ СЕРВИТУТУ

Коструба А. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Статтю присвячено питанню правопріпиняючих юридичних фактів у цивільно-правових відносинах сервітуту. Автор проводить аналіз сервітуту як правопріпиняючого юридичного факту і як умови існування інших юридичних фактів, а також досліджує підстави припинення сервітуту як правопріпиняючі юридичні факти.

Ключові слова: сервітут, юридичний факт, правопріпинення, правопріпиняючий юридичний факт, припинення сервітуту.

Сервітут завжди посідав важливе місце в речовій сфері цивільного права. Він є одним з найдавніших і найважливіших речових прав.

На сьогоднішній день сервітуту присвячено багато наукових праць і він є всесторонньо дослідженим явищем правової дійсності. В наукових працях сервітут розглядають як самостійне але похідне від права власності речове право або як вид обмеження (обтяження) права власності. Але наразі залишається одна сторона з якої сервітут ще не досліджувався. Це сторона юридичних фактів. З цієї позиції сервітут не розглядався, так само як і не розглядалися підстави його припинення як форми правопріпиняючих юридичних фактів.

Всі ці обставини роблять питання сервітуту привабливим для дослідження з позиції категорій юридичних фактів, зокрема правопріпиняючих.

Наукову базу дослідження становлять праці таких видатних вчених-юристів, як: Азімов Ч. Н., Вітрянський В. В., Дождєв Д. В., Костяшкін І. О., Кузнєцова Н. С., Крашенінніков Є. О., Курбатов А. Т., Цюра В. В., Шевченко Я. М. та ін.

Метою статті є визначення природи і особливостей сервітуту як юридичного факту і як умови існування юридичних фактів, а також дослідження особливостей правопріпиняючих юридичних фактів у формі підстав припинення відносин сервітуту.

Слово «servitus» у перекладі з латинської мови означало власне «рабство речі», «служіння їй», тобто таке відношення при якому річ, ділянка – praedium serviens – служила не лише своєму власнику, але й використовувалась для потреб сусідньої панівної ділянки – praedium dominens [4, с. 245]. Відповідно до п. 1 ст. 98 Земельного кодексу України, право земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Власник або землекористувач земельної ділянки

має право вимагати встановлення земельного сервітуту для обслуговування своєї ділянки відповідно до статей 99 і 100 ЗК України [3, с. 39]. Визначення лісового сервітуту міститься в ст. 23 Лісового кодексу України згідно з якою лісовий сервітуту – це право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною лісовою ділянкою [6]. Ми погоджуємося з думкою В. В. Цюри, який у своєму дисертаційному дослідженні визначив сервітуту як альтернативу праву власності, а не його елемент. Таке положення, на його думку, випливає з того, що правами за сервітутом наділяється інша особа, а не власник. Коли ж власник набуває й речові права на об'єкт власності, то речові права на такий об'єкт перестають діяти [10, с. 10]. З точки зору правоприпиняючих юридичних фактів, а саме можливості припинення ними не лише всього права, але й окремих правомочностей власника, сервітуту має подвійний характер. Зокрема, його встановлення згідно зі ст. 402 ЦК України можливе за посередництвом договору, закону, заповіту або рішення суду [8]. На думку Цюри В. В., під сервітутом необхідно розуміти обмеження права власності лише на підставі рішення суду, за яким встановлюється сервітуту на користь особи, яка за об'єктивних обставин не здатна користуватися своєю власністю і допускається користування чужою власністю особі, яка не мала до судового рішення можливості (права) користування такою власністю [10, с. 10]. Однак, на нашу думку, така позиція не повністю відповідає правовій природі засобів становлення сервітутів. Так, не тільки рішення суду може обмежити деякі правомочності власника поза волею останнього. Таке обмеження може мати місце і при встановленні сервітуту законом, який було прийнято після виникнення права власності особи на майно. Більше того, спосіб встановлення сервітуту не змінює факту обмеження правомочностей власника майна, щодо якого встановлено сервітуту. Цей спосіб лише розкриває шлях встановлення обмежень – добровільний чи примусовий, проте не можна стверджувати, що у випадку договірної встановлення сервітуту обмеження прав не має місця, а при встановленні сервітуту в такому ж обсязі і змісті але судом чи законом має місце обмеження прав чи окремих правомочностей власника. Обмеження існують в усіх випадках встановлення сервітуту, а способи встановлення таких обмежень можуть бути різними. Так, при встановленні сервітуту заповітом спадкоємець має право прийняти цей заповіт разом з сервітутом, що фактично буде встановленням сервітуту за згодою спадкоємця, або ж відмовитися від спадщини, що, в свою чергу, може тлумачитися як відмова від спадщини і від встановлення сервітуту. Договором сервітуту встановлюється лише добровільно. Рішення суду і закон викликає наслідок у вигляді встановлення сервітуту незалежно від волі власника майна, щодо якого встановлюється сервітуту. У зв'язку з вищенаведеним, можна зробити висновок, що договір, закон, заповіт і рішення суду є не тільки способами встановлення сервітуту і водночас юридичними фактами, а ще й способом оформлення цих юридичних фактів. У зв'язку з цим, сервітуту може розглядатися як юридичний факт, зокрема правозмінюючий або правоприпиняючий. Дія сервітуту забороняє вчинення власником майна певних дій щодо його частини і таким чином тимчасово або постійно блокує деякі правомочності власника щодо всього майна або його частини. Це лише один з проявів правоприпиняючої властивості сервітуту як юридичного факту.

В той же час, встановлення сервітуту є правовстановлюючим юридичним фактом. З одного боку він надає особі право користування чужим майном, що є нічим іншим як створенням додаткових правових можливостей, зокрема прав на користь особи, яка бажає встановлення сервітуту. Але з іншого боку він (сервітут) обмежує правомочності власника майна. В даному випадку, межі реалізації інтересів особи, для якої встановлено сервітут, встановлюються безпосередньо через правовідносини. Такі межі встановлюються через обсяг обов'язків власника майна, який зобов'язується діяти (утримуватися від дій) в інтересах уповноваженої особи (особи на користь якої встановлено сервітут) [5, с. 44-45].

Сервітут як юридичний факт може створювати різні можливості для особи, на користь якої він встановлюється і обмежувати різні правомочності власника майна. Наприклад, сервітут, що містить право користування річчю, включаючи привласнення плодів, які вона приносить, іменується узуфруктом [1, с. 113-114]. Узуфрукт – право користування (usus) і вилучення плодів (fructus) – встановлюється на користь конкретної особи і не може бути ані відчужений, ані переданий в спадок, тому з необхідністю є строковим: його тривалість у часі обмежена принаймні життям вигодоотримувача [2, с. 457]. У зв'язку з цим предметом узуфрукту можуть бути речі, використання яких можливе без їх споживання або знищення. Узуфрукт не можна передати сторонній особі (якщо інше не передбачено законом або договором); особа, річ якої обтяжена сервітутом, має право вимагати пропорційної оплати. Світовою практикою вироблено ще низку істотних правил, яких мусить дотримуватися узуфруктарій. Він повинен користуватися річчю з додержанням всіх правил як її експлуатації, так і привласнення плодів, що приносяться нею. Узуфруктарій має піклуватися про підтримку придатності речі і охороняти її від будь-яких пошкоджень. Річ, що повертається, повинна бути у стані, придатності для подальшого її використання. Крім того, широке поширення в нашій країні одержали сервітути, за якими сервітуарій дістає право користування річчю, але не плодами, що приносяться нею (прибутками). Останні іменуються узусами [1, с. 113]. Узус як конструкція володіння була відома ще римському праву і не змінилося до сьогодні. Узус як просте право особистого користування чужою річчю передбачало персональне і безпосереднє отримання благ без можливості передати його іншій особі чи здати в оренду, а також без вилучення плодів [2, с. 464]. Можливість виникнення узусу внаслідок волевиявлення окремих осіб передбачається ст. 539 ЦК. Вона встановлює, що заповідач може покласти на спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, зобов'язання надати іншій особі довічне користування цим будинком або певною його частиною. У разі подальшого переходу права власності на будинок або на відповідну частину будинку право довічного користування зберігає свою силу. Права типу узус має тільки відказоотримувач, члени його сім'ї і родичі таким правом не користуються. У разі смерті відказоотримувача право на мешкання інших осіб вирішується відповідно до чинного законодавства [1, с. 114]. Сервітут може мати особливу правову природу в залежності від об'єкту щодо якого його встановлено, способу встановлення та багатьох інших обставин, які специфікують його як юридичний факт і визначають характер впливу на право власності та інші речові права чи правовідносини. В якості прикладів можна навести водні сервітути відомі ще Рим-

ському праву aquaeductus – право на проведення води з чужої земельної ділянки; servitus aquae eductae – право на відвід води з пануючої земельної ділянки, на обтяжену земельну ділянку; servitus aquae immitendae – право на спуск дощових вод через земельні ділянки, які знаходяться нижче, в тому випадку, коли сусідні ділянки знаходяться на схилах тощо [7, с. 95]. Або такі міські сервітуту як право робити навіс або дах, проникаючи ними в чужий повітряний простір, право опирати балки на чужу стіну, право споруджувати прибудову до чужої стіни або опирати її на чужу опору [1, с. 111]. Специфікою цих сервітутів як юридичних фактів є необхідність дотримання способу їх здійснення для того, щоб вони мали дійсний легальний характер і тягли за собою правомірний результат.

Як ми визначили вище всі види сервітутів мають особливу природу, що проявляється у припиненні чи обмеженні певних прав чи правомочностей власника майна, щодо якого встановлено сервітут. Проте, сам сервітут також можна розглядати і як певний стан або правовий режим майна який також має свій початок і кінець. При цьому встановлення і припинення сервітуту є правоприпиняючим і одночасно правовстановлюючим юридичним фактом. У випадку встановлення сервітуту він припиняє певні абсолютні правомочності власника майна і сприяє виникненню прав особи, на користь якої встановлено сервітут, а в момент його закінчення він припиняє права особи, на користь якої він встановлений і поновлює в повному обсязі права власника майна.

Додатково слід зупинитися на підставах припинення сервітуту як правоприпиняючих юридичних фактах. Ці підстави встановлені статтею 406 ЦК України, яка визначає, що сервітуту припиняється у разі: а) поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлено сервітут, і власника майна, обтяженого сервітутом; б) відмови від нього особи, в інтересах якої встановлений сервітут; в) спливу строку, на який було встановлено сервітут; г) припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту; д) невикористання сервітуту протягом трьох років; е) смерті особи, на користь якої встановлено сервітут; є) рішення суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення [8]. Наука в особі деяких вчених цивільного права доповнює цей перелік підставами припинення права власності, переліченими у ст. 346 ЦК України [9, с. 326], хоча, на нашу думку, не всі підстави припинення права власності припиняють обмежені речові права на нерухоме майно.

Поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлено сервітут, і власника майна, обтяженого сервітутом. Ця підстава припинення сервітуту є аналогічною поєднанню боржника і кредитора в одній особі, що тягне наслідком припинення зобов'язання. У зв'язку з цим і ситуації, за яких припиняється сервітут є аналогічними наведеним. Зокрема, сервітут може припинятися у тому випадку, коли при злитті двох юридичних осіб, щодо земельної ділянки однієї з них було встановлено сервітут на користь іншої, або при спадкуванні, коли на користь спадкоємця було встановлено сервітут щодо майна спадкодавця. Або, наприклад, у разі коли майно, щодо якого встановлено сервітут купується особою, на користь якої встановлено сервітут. Наведені обставини виключають обов'язковий елемент з правовідносин – суб'єкта у зв'язку з чим саме правовідношення сервітуту припиняє своє існування. В такому

випадку об'єктом впливу правоприпиняючих юридичних фактів, у формі поєднання власника і особи, на користь якої встановлено сервітут, є суб'єкт правовідносин.

Відмова від сервітуту як правоприпиняючий юридичний факт дуже схожа на відмову від права власності і має аналогічний механізм реалізації. Так, за аналогією зі ст. 347 особа може відмовитися від сервітуту, зазначивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову. Актуальним і логічним в світлі реформи системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно є те, що у разі відмови від сервітуту на майно, права на яке підлягають державній реєстрації, сервітут на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до відповідного реєстру, а в перспективі саме до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Правоприпиняючим юридичним фактом в такому випадку буде внесення відомостей до Реєстру. Але до впровадження нової системи відмова від сервітуту здійснюється таким самим шляхом як і його встановлення.

Припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту як правоприпиняючий юридичний факт має місце тоді, коли за певних умов зникли підстави встановлення сервітуту, передбачені в ч. 1 ст. 404 ЦК України, а фактично умови настання правовстановлюючого юридичного факту. Це зокрема, необхідність проходу, проїзду, прокладання та експлуатація ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо [8]. Важливим моментом є те, що ЦК України не передбачає процедуру припинення сервітуту, крім того, цивільне законодавство не визначає і момент його припинення, хоча ці обставини є дуже важливими і потребують встановлення в належній формі згідно з процедурами, які мають бути визначені в ЦК України. До того ж ЦК України не визначає обов'язку особи, на користь якої встановлюється сервітут повідомляти про припинення обставин, які були підставою для встановлення сервітуту, що фактично означає тягар встановлення, фіксації і в разі необхідності доведення цих обставин (юридичних фактів) власником майна. Встановити такий обов'язок для іншої особи можна лише в разі встановлення сервітуту шляхом укладення договору. В даному випадку вважаємо, доречно доповнити главу 32 ЦК України статтею, присвяченою визначенню моменту припинення сервітуту і способу його встановлення. Але до появи спеціальної норми цим моментом слід вважати саме момент встановлення і фіксації зазначених обставин власником майна що може бути допустимими і належними засобами доказування.

Невиконання сервітуту протягом трьох років підряд як підстава його припинення не розкрита в ЦК України. У зв'язку з цим не можна визначити чи таке «невиконання» має бути безперервним або ж з певними перервами. Крім того, ЦК не надає визначення виконання сервітуту, що ускладнює тлумачення дій особи на користь якої його було встановлено і у зв'язку з цим встановлення моменту початку і закінчення строку невиконання. Крім того, три роки невиконання сервітуту є дуже тривалим терміном, що фактично унеможлиблює настання цієї підстави на практиці. Вважаємо, що терміном дії сервітуту слід вважати весь час, протягом якого особа, на користь якої його встановлено має правові підстави до його використання. Цей термін починається з моменту настання правовстановлюючого юридичного факту, а саме з моменту підписання договору чи з моменту, визначеному в ньому, з

моменту прийняття спадщини, з моменту вступу рішення суду в законну силу і з моменту вступу в силу відповідного закону. Моментом початку перебігу трирічного строку невиконання сервітут слід вважати день, що є наступним за днем протягом якого в останнє використовувався сервітут. Момент спливу цього строку слід визначати на підставі ч. 1 ст. 254 ЦК України відповідно до якої строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число останнього року строку [8]. Фактично, перебіг трирічного строку «не користування» сервітутом буде починатися кожного наступного дня після його використання і перериватися з кожним наступним його використанням. При цьому після кожного такого використання перебіг строку починається знову. На практиці точне встановлення моменту перебігу трирічного строку може мати похибку. Адже, якщо сторони, наприклад, протягом місяця не перебувають на земельній ділянці, щодо якої встановлено сервітут то вони або ж власник земельної ділянки не може точно знати коли в останнє інша особа користувалася сервітутом. У зв'язку з цим слід враховувати момент, з якого ймовірність невикористання можна довести фактичними даними. Момент спливу трирічного строку в цьому випадку буде правоприпиняючим юридичним фактом у формі події, яка настає незалежно від бажання сторін правовідносин з приводу сервітуту. ЦК України не каже про можливість продовження дії сервітуту. У зв'язку з цим робиться висновок, що сервітут може бути продовжений лише способами його встановлення. Таким чином, у зв'язку зі своєю складною юридичною конструкцією, сервітут має особливості юридичних фактів за посередництвом яких він встановлюється і припиняється, що відрізняє його від інших речових прав на чуже майно.

Особливістю смерті фізичної особи як правоприпиняючого юридичного факту є та обставина, що зі смертю особа втрачає юридичні зв'язки як з майном так і з іншими особами. Смерть фізичної особи, на користь якої встановлено сервітут, відповідно припиняє його.

Рішення суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення. На сьогоднішній день склалося три підходи до правової природи судового рішення. Перший полягає у визначенні його як окремого, самостійного юридичного факту, другий – у визначенні як частини фактичного складу, третій – у визначенні судового рішення як результату діяльності суду, який лише підтверджує певні обставини дійсності і не має характеру юридичного факту. В залежності від того, який підхід буде взято за основу буде визначено і форму правоприпиняючого юридичного факту, а також момент його настання. Якщо визнати юридичним фактом судові рішення то цим моментом буде набуття рішенням законної сили, якщо ж інші обставини – то момент їх настання. Ми схилиємося до тієї позиції, що рішення суду в речовій сфері все ж таки відіграє роль юридичного факту у зв'язку з чим момент припинення сервітут визначається моментом набуття рішенням суду законної сили.

Таким чином можна зробити наступні висновки. Сервітут як окреме речове право і як обтяження права власності можна розглядати з точки зору правоприпиняючих юридичних фактів. У такому розрізі сервітут окремо представляється як правоприпиняючий юридичний факт в силу того, що за своєю природою він обтяжує право власності особи, якій належить об'єкт щодо якого встановлено сервітут. Щодо-

до цього майна встановлюється ряд обмежень які є нічим іншим як постійним або тимчасовим припиненням певних правомочностей власників стосовно всього або частини майна щодо якого встановлено сервітут. Разом із тим сервітут як речове право виникає на підставі правовстановлюючих юридичних фактів і припиняється, відповідно, на підставі правоприпиняючих. У зв'язку з цим всі підстави припинення сервітуту як речового права або як обмеження речового права є самостійними правоприпиняючими юридичними фактами, які за своєю природою залежать від підстав первинного (від якого походить сервітут) речового права – права власності. Ця обставина і визначає особливості підстав припинення сервітуту. Разом із тим, нами розглянуті не всі правоприпиняючі юридичні факти, за посередництвом яких припиняється сервітут. До тих, які залишилися поза нашою увагою відносяться і знищення майна, щодо якого встановлено сервітут і його конфіскація і ряд інших підстав, які відносяться не лише до припинення права власності, а й до інших речових прав. Але в силу масштабності ці підстави мають стати предметом наступних досліджень.

Список літератури

1. Азімов Ч. Сервітуту в цивільному праві України / Ч. Азімов // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 1 (20). – С. 107-114.
2. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник для вузов / [Под общ. ред. В. С. Нерсесянца]. – 2-е изд., изм. и доп. / Д. В. Дождев. – М. : Норма, 2006. – 784 с.
3. Калініченко А. Майнові права на чужі земельні ділянки / А. Калініченко // Юридичний радник. – 2005. – № 5 (7). – С. 61-64.
4. Костяшкін І. О. Земельний сервітут та питання реалізації права загального землекористування громадян / І. О. Костяшкін // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. пр. – О. : Юридична література, 2004. – Вип. 23. – С. 244-249.
5. Курбатов А. Ограничение прав при правовом регулировании: сущность и порядок / А. Курбатов // Хозяйство и право. – 2002. – № 6. – С. 42-53.
6. Лісовий кодекс України : станом на 1 листопада 2011 року // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
7. Прокопенко А. Проблеми становлення водних сервітутів у цивільному законодавстві України та шляхи їх вирішення на прикладі цивільного законодавства італійської республіки / А. Прокопенко, О. Прохоров // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 94-97.
8. Цивільний кодекс України : станом на 1 листопада 2011 року // Відом. Верхов. Ради України – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
9. Цивільне право України: [підручник] / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 С.
10. Цюра В. В. Речові права на чуже майно : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Цюра. – К., 2007. – 15 с.

Коструба А. В. Правопрекращающие юридические факты в правоотношениях сервитута / А. В. Коструба // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). № 2. 2011. – С. 96-103.

Стаття посвящена вопросу правопрекращающих юридических фактов в гражданско-правовых отношениях сервитута. Автор проводит анализ сервитута как правопрекращающего юридического факта и как условия существования других юридических фактов, а также исследует основания прекращения сервитута как правопрекращающие юридические факты.

Ключевые слова: сервитут, юридический факт, правопрекращения, правопрекращающие юридический факт, прекращение сервитута.

Kostruba A. The right-depriving jural facts in the legal relationships of servitude / A. Kostruba // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 2. 2011. – P. 96-103.

The article is devoted to the question of right-depriving jural facts in the civil legal relations of servitude. An author conducts the analysis of servitude as a right-depriving jural fact and as condition of existence of other jural facts, and also explores the grounds of the termination of servitude as right-depriving jural fact.

Keywords: servitude, jural fact, right-deprivation, right-depriving jural facts, the termination of servitude.

Поступила в редакцію 07.10.2011 з.